

تحلیل فضایی توزیع خدمات شهری با رویکرد عدالت اجتماعی (مطالعه

موردی: منطقه ۱۱ شهر تهران)

سمانه عزیزی دانالو^۱

حسین مجتبی زاده خانقاهی^{۲*}

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۲۹ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۲۶

چکیده

امروزه با روند فزاینده شهرنشینی و توسعه بی‌ضابطه و بی‌شائبه شهرها توزیع عادلانه و متوازن خدمات در شهرها با چالش روبرو شده است. علاوه بر این سیاست‌های مدیریتی نیز به قطبی شدن ساختار فضایی در بین نواحی شهرها منجر شده است که کیفیت نامطلوب فضایی را در برداشته است. این عوامل عدالت اجتماعی را در میان فضاهای شهری با مشکل مواجه کرده است. در این راستا پژوهش حاضر سعی دارد توزیع فضایی خدمات شهری منطقه ۱۱ شهر تهران باهدف سنجش عدالت اجتماعی در بین نواحی این منطقه را بررسی کند. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی، روش جمع‌آوری اطلاعات اسنادی و میدانی و با تکنیک پرسشنامه‌ای است. جامعه آماری تحقیق گروه خبرگان می‌باشند. حجم نمونه به تعداد ۲۵ نفر با استفاده از روش گلوله برفی به دست آمده است. شاخص‌ها در قالب پرسشنامه که دارای طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت بود، بین نمونه آماری توزیع گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های سوارا و واسپاس استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان‌دهنده توزیع نامتعادل خدمات شهری در سطح نواحی منطقه ۱۱ شهر تهران است. به گونه‌ای که از نظر دارا بودن شاخص‌های خدمات شهری ناحیه دو با ضریب امتیاز ۲۳/۲ در رتبه اول، ناحیه سوم با ضریب امتیازی ۲۲/۶۷، ناحیه یک با ضریب امتیاز ۲۲/۳۵ و در نهایت ناحیه چهارم با ضریب امتیاز ۲۲/۱۵ به ترتیب دارای بیشترین و کمترین رتبه خدمات شهری از مجموع شاخص‌ها را دارا می‌باشد. این نتایج بیانگر عدم عدالت اجتماعی در توزیع خدمات شهری در منطقه ۱۱ شهر تهران می‌باشد.

واژگان کلیدی: تحلیل فضایی، خدمات شهری، عدالت اجتماعی، منطقه ۱۱ شهر تهران.

این مقاله مستخرج از رساله دکتری خانم سمانه عزیزی دانالو است.

^۱ گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران azizisamaneh14@gmail.com

^۲ گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول*) Dr_mojtabazadeh@yahoo.com

مقدمه

در نیم قرن اخیر شهرها به واسطه‌ی افزایش شهرنشینی، مقدمه رشد و توسعه گسترده شهری را فراهم آورده است؛ به گونه‌ی ای که می‌توان گفت، جمعیت شهرها افزایش یافته است. ولی خدماتی که پاسخگوی نیازهای آن‌ها باشد، به‌گونه‌ای کارآمد، پاسخگو شهروندان نیست (کرکه آبادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). چراکه رشد سریع شهرها بسیار بیشتر از ظرفیت شهرداری در ارائه زیرساخت‌ها و خدمات عمومی برای شهروندان می‌باشد (Taleai et al, 2014: 56). وجود نابرابری و عدم تعادل فضایی در کشورهای در حال توسعه به دلیل فاحش بودن تفاوت‌های اجتماعی-اقتصادی و نابرابری و عدم تعادل در خدمات شهری، تفاوت فضایی شهرها تشدید شده است (مبارکی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱۰). از همین روست که شهرهای ایران در حال حاضر با موجی از نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی دست به‌گریبان‌اند، نابرابری‌هایی که موجب شکل‌گیری دوگانگی‌های طبقاتی در اکثر شهرها شده است (داداش پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۶). امروزه مشکلات ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری از قبیل تراکم، آلودگی زیست‌محیطی، جابجایی جمعیت و ... موجب شده تا توزیع خدمات شهری یکی از مهم‌ترین مسائل پیشروی اغلب کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه می‌باشد (سرور و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۴). بی‌عدالتی در نحوه‌ی توزیع تسهیلات شهری تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار و ماهیت شهر گذاشته است (مستوفی‌الممالکی، ۱۳۹۲: ۷). بنابراین عدالت فضایی در ایجاد عدالت اجتماعی و عدالت اقتصادی مؤثر است (حاتمی نژاد، ۱۳۹۳: ۱۷). از نقطه نظر جغرافیایی عدالت اجتماعی شهر مترادف با توزیع فضایی عادلانه امکانات و منابع بین مناطق مختلف شهری و دستیابی برابر شهروندان به آن‌ها است (نیک پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۶). عدم دسترسی مناسب به خدمات شهری نبود استانداردهای فضایی در بسیاری از شهرهای ایران دوقطبی شدن را در این فضاها به همراه داشته است (زیویار، ۱۳۹۴: ۳).

شهر تهران در زمینه توزیع خدمات شهری با مسائل و نابرابری‌های روبرو است. از این رو تحلیل توزیع فضایی خدماتی موجود در آن اهمیت زیادی دارد و نتایج آن می‌تواند در افزایش کارآمدی مدیریت شهری مؤثر باشد. منطقه ۱۱ شهر تهران به‌عنوان منطقه مرکزی و جایگاه مراکز مهم سیاسی و نظامی شهر همواره پذیرای مهمانان خارجی و محل تردد می‌باشد که این امر موقعیت استراتژیکی را به این منطقه بخشیده است. وجود مراکز مهم اقتصادی با عملکرد فرامنطقه‌ای و فراشهری وجود معابر و میادین اصلی بالأخص ایستگاه راه‌آهن که محل تلاقی کلیه ریل‌های کشور است باعث شده حجم بالایی از مسافر در این محل خارج و وارد شوند. با توجه به وجود مراکز یادشده در منطقه ۱۱ خدمات شهری به‌صورت متناسب توزیع نگردیده است. از آنجایی که عدم توزیع عادلانه خدمات به بحران‌های اجتماعی و مشکلات پیچیده فضایی خواهد انجامید بررسی و مطالعه در این زمینه اهمیت بسیار می‌یابد؛ بنابراین در پژوهش حاضر مسئله اصلی سنجش میزان بهره‌مندی نواحی از لحاظ توزیع خدمات شهری با تأکید بر عدالت اجتماعی است در این راستا این پژوهش سعی دارد تا ضمن معرفی شاخص‌های خدمات شهری مؤثر در تحقق عدالت اجتماعی و میزان اهمیت هر یک از این شاخص‌ها، نواحی منطقه ۱۱ شهر تهران را از منظر عدالت اجتماعی در بهره‌مندی از میزان توزیع خدمات شهری بسنجد و در این راستا به سؤالات زیر پاسخ دهد: شاخص‌های خدمات شهری در زمینه عدالت اجتماعی در منطقه ۱۱ شهر تهران کدام‌اند؟ وضعیت رتبه‌بندی نواحی منطقه ۱۱ شهر تهران از نظر توزیع خدمات شهری چگونه می‌باشند؟ پژوهش حاضر از حیث محتوا و روش در زمره تحقیقات توصیفی - تحلیلی و از لحاظ هدف، کاربردی است. جهت گردآوری اطلاعات، از روش‌های میدانی و کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. در بخش میدانی برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزار پرسشنامه استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش در روش سوارا گروه خبرگان

می‌باشند. با استفاده از روش گلوله برفی تعداد ۲۵ نفر از گروه خبرگان که با موضوع و منطقه مورد مطالعه آشنایی داشتند به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند در گام نخست با مطالعه مبانی نظری و تحقیقات مشابه، شاخص‌های اصلی پژوهش که شامل خدمات شهری می‌باشند، شناسایی شدند (جدول ۱). همان‌گونه که از جدول شاخص‌ها قابل مشاهده است، شاخص‌ها به صورت مثبت و منفی می‌باشند. معیار مثبت با افزایش مقدار آن میزان مطلوبیت برای کسب رتبه بالاتر در اولویت‌بندی افزایش خواهد یافت، در مقابل، معیار منفی به شاخصی اطلاق می‌شود که با افزایش مقدار آن میزان مطلوبیت کاهش می‌یابد. در پژوهش حاضر همه شاخص‌ها دارای دامنه مثبتی می‌باشند. سپس این شاخص‌ها در قالب پرسشنامه که دارای طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت بود، بین نمونه آماری توزیع گردید. برای سنجش روایی پرسشنامه از اعتبار صوری بهره گرفته شد، برآورد پایایی نیز، با آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۳۲ می‌باشد که نشان از انسجام درونی مناسب دارد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده و ارزیابی میزان درجه اهمیت شاخص‌ها، از روش وزن‌دهی چند شاخصه SWARA استفاده شد. همچنین برای تعیین میزان بهره‌مندی نواحی منطقه از شاخص‌های مورد بررسی از روش WASPAS استفاده شده است.

جدول ۱: تعریف عملیاتی شاخص‌های پژوهش

شاخص	گویه	نوع معیار	نوع شاخص
خدمات آموزشی	- دسترسی مناسب به کودکان - دسترسی مناسب به دبستان - دسترسی مناسب به دبیرستان نوبت اول و نوبت دوم - دسترسی مناسب به مراکز فنی و حرفه‌ای و کار دانش - دسترسی مناسب به دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی	+	کمی
خدمات بهداشتی - درمانی	- دسترسی درمانگاه و کلینیک - دسترسی بیمارستان - داشتن داروخانه کافی - دسترسی به پزشک - دسترسی کافی به اورژانس و آمبولانس	+	کمی
خدمات فرهنگی - تفریحی	- داشتن سینما به تعداد کافی در منطقه - داشتن فرهنگسرا، کانون‌های پرورش فکری - داشتن موزه‌های تاریخی - داشتن سالن‌های کنسرت و نمایش - کتابخانه - داشتن هتل کافی، مسافرخانه و مهمانسرا - داشتن شهر بازی	+	کمی
خدمات زیرساختی	- دسترسی مناسب به میدان میوه و تر بار - دسترسی به مراکز جمع‌آوری زباله - دسترسی به پمپ‌بنزین - دسترسی به شبکه‌های برق‌رسانی - دسترسی به آب سالم - مجهز بودن به خطوط انتقال گاز - مجهز بودن به شبکه‌های تلفن - مجهز بودن به شبکه اینترنت - داشتن میزان کافی آتش‌نشانی در منطقه - دسترسی مناسب به مراکز پستی	+	کمی
خدمات ورزشی	- دسترسی به استادیوم‌های ورزشی - دسترسی به سالن‌های ورزشی سرپوشیده - دسترسی به باشگاه‌های بزرگ ورزشی - دسترسی به انواع استخرهای باز و بسته	+	کمی
حمل و نقل و دسترسی	پایانه‌های اتوبوس‌ران - پارکینگ‌های عمومی - ایستگاه مترو	+	کمی
فضای سبز	- پارک‌های محلی و بوستان‌های عمومی - پارک‌های بزرگ شهری - دسترسی به وسایل ورزشی در پارک‌ها	+	کمی

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

پیشینه تحقیق

در رابطه با توزیع خدمات شهری و عدالت اجتماعی مطالعاتی صورت گرفته است که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر می‌باشد. مایرونگ براون^۱ و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی تحت عنوان جغرافیای انسانی و حرکت به سوی عدالت فضایی با توان پاسخگویی به بررسی عدالت فضایی و سازگاری با فضا در سطوح مختلف پرداختند. نتایج بیانگر این است که انسان‌ها در دستیابی به خدمات و امکانات بیشتر با پاسخ‌دهی متفاوت‌تری مواجه می‌شوند. لاورنس^۲ و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی تحت

^۱ Myrvang Brown

^۲ Lawrence

عنوان‌نوسازی و بازسازی شهری: عدالت اجتماعی و حقوق مالکیت با اشاره به سرمایه‌داری قانون اساسی هنگ‌کنگ به بررسی نقش دولت در برنامه‌ریزی برای تجدید شهری پرداختند و به این نتیجه رسیدند که تجدید حیات و دستیابی به عدالت فضایی فقط تحت مالکیت دولت نیست بلکه مشارکت شهروندان در انجام بهینه آن تأثیر بسزایی دارد. الماسی مفیدی و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی به بررسی وضعیت عدالت توزیعی در دسترسی به خدمات شهری (مطالعه موردی: شهر بومهن) پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق نشان دهنده این است که هیچ کدام از خدمات عمومی و توزیع یکپارچه خدمات همبستگی قوی و در حد خوب را نداشته بلکه در حد متوسط و خیلی کم و مورد بحث خدمات مذهبی بد بوده است. میزان بی‌عدالتی توزیع یکپارچه خدمات شهری در سطح شهر در حد نسبتاً متوسط ارزیابی شده است. ستاوند و همکاران (۱۳۹۸) در تحقیقی با عنوان واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی به این نتیجه رسیده‌اند که توزیع خدمات عمومی در مناطق شهر شیراز با دیدگاه عدالت اجتماعی انطباق ندارد.

نیک پور و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی توزیع فضایی خدمات بهداشتی - درمانی از منظر عدالت اجتماعی در شهرستان‌های استان مازنداران را مورد مطالعه قرار داده‌اند. نتایج پژوهش نشان داده است که مقدار ضریب پراکندگی شاخص‌های متعدد خدمات بهداشتی - درمانی تفاوت زیادی باهم داشته و شهرستان ساری و بابل‌سر به ترتیب در ردیف برخوردارترین و محروم‌ترین شهرستان‌های استان از لحاظ برخورداری از خدمات بهداشتی می‌باشند و همچنین ضریب جینی بدست آمده بیانگر این نکته بوده است که توزیع فضایی خدمات بهداشتی از تعادل کافی برخوردار نیست. مبارکی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی به تحلیل فضایی پراکنش خدمات و جمعیت براساس نظریه عدالت اجتماعی نواحی هشت گانه شهر رشت را مورد بررسی قرار داده‌اند. با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش میزان برخورداری نواحی مختلف از خدمات شهری به صورت یکسان نبوده و نواحی کم جمعیت در مقایسه با نواحی پرجمعیت به خدمات بیشتری در داخل محدوده خود دسترسی دارند که این نشان دهنده ارتباط ضعیف بین توزیع خدمات و جمعیت در میان نواحی می‌باشد.

مبانی نظری پژوهش

عدالت از مفاهیمی است که در تاریخ بشر، کاربردهای مختلفی داشته است اما آنچه در بحث عدالت مورد اشتراک می‌باشد این است که عدالت، برابری و برابرخواهی، دل‌مشغولی اکثر جوامع و دولت‌های اسلامی، سوسیالیستی، سوسیال دموکراسی و ... بوده و هریک در راستای پیاده کردن نوعی برابری، مقداری از منابع و انرژی خود را سرمایه‌گذاری کرده و به سامان‌دهی اجتماعی سازگار با آن پرداخته‌اند (حاتمی نژاد و راستی، ۱۳۸۵: ۳۹). مفهوم عدالت اجتماعی از دهه ۱۹۶۰ وارد ادبیات جغرافیایی شد. با ورود این مفهوم، جغرافیدانان به حوزه‌های مطالعاتی چون فقر، تبعیض، نابرابری و ... گرایش پیدا کرده است. در این میان دیوید هاروی^۱ اولین جغرافیدانی بود که در کتاب ارزشمند خود با عنوان عدالت اجتماعی و شهر مفهوم عدالت اجتماعی را در کمک به خیر و صلاح همگانی، ملاک توزیع درآمد در مکان‌ها، تخصیص عادلانه منابع و رفع نیازهای اساسی مردم به کار می‌گیرد. یکی دیگر از مکاتب جغرافیایی که به بحث عدالت اجتماعی پرداخته است مکتب لیبرال است که با اثر دیوید اسمیت با عنوان جغرافیا و عدالت اجتماعی فصل تازه‌ای می‌گشاید در این اثر چنین آمده است: جغرافیا باید

^۱ David Harvey

در نظریه و عمل با عدالت اجتماعی پیوند بخورد. جغرافیا بدون عدالت اجتماعی، فاقد آن قدرت و توانی خواهد بود که بتواند در مطلوبیت بخشی به زندگی انسانی توفیق یابد (شکویی، ۱۳۷۸، ۱۴۱ و ۱۴۲). از دهه ۱۹۸۰ به بعد ادامه تأکید روی عدالت اجتماعی و مفاهیمی نظیر آن یکی از تعهدات جغرافیای پست مدرنیستی شناخته می شود (حاتمی نژاد و راستی، ۱۳۸۵: ۴۲) جان رالز^۱ نیز یکی از مهم ترین فلاسفه سیاسی است که به بحث عدالت اجتماعی پرداخته است. در دیدگاه او عدالت و اصول آن اساساً مخلوق و ساخته انسان است و باید راهی برای رسیدن به اصول عدالت یافت؛ بنابراین وضع اولیه مورد نظر وی که در آن افراد به جستجوی چنین اصولی می پردازند، وضعی است که افراد حاضر در آن هیچ گونه اصولی را به عنوان اصول درست و از پیش داده شده نمی شناسند، بلکه هدفشان این است که با توجه به وضع کلی انسان اصولی را که از همه عقلانی تر است برگزینند (بشریه، ۱۳۷۵: ۳۷). امروزه نیز شهرها، در جهت رسیدن تمامی ساکنان شهرها به نیازهایشان به صورت یکسان، مبحث عدالت اجتماعی در فضای شهری به وجود می آید (ستاوند و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۵). شهر زمانی شهر انسانی می شود که عدالت اجتماعی همه زوایای آن را بپوشاند (سرور و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۰۷). رویکرد عدالت و انصاف در توزیع خدمات شهری یکی از مهم ترین اهداف برنامه ریزان شهری است (ستاوند و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۵)؛ به دلیل ماهیت میان رشته ای عدالت، برداشت ها از این مفهوم، تبیین و شیوه پیاده سازی آن در برنامه ریزی شهری، نه تنها یکسان نبوده، بلکه حتی گاهی متناقض نیز بوده است (داداش پور و الوندی، ۱۳۹۶: ۱). این خدمات شامل خدمات آموزشی، فضای سبز، خدمات ورزشی، درمانی، فرهنگی و مذهبی. این خدمات همگی دارای عملکردهای فضایی هستند (روستایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۲). توزیع عادلانه خدمات شهری به عنوان یک رویکرد راهبردی با توجه به اینکه شهر و کیفیت زندگی در آن مستقیماً متأثر از نوع نگاه به مسائل شهری است، می تواند معیارهای فوق را در شهر تحت تأثیر قرار دهد و عدم توزیع مناسب خدمات شهری نیز نه تنها می تواند منجر به برهم زدن تعادل جمعیت و عدم توازن آن در شهر شود، بلکه، فضاهای شهری را متناقض با عدالت در ابعاد اجتماعی و اقتصادی شکل می دهد (زنگی آبادی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹۷). یکی از مهم ترین عواملی که باید در جهت اجرای عدالت اجتماعی - فضایی در برنامه ریزی برای شهرها رعایت کرد، توزیع مناسب خدمات شهری و منابع اقتصادی و همچنین استفاده صحیح از فضاهاست (میرآبادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸ و ۱۹). به عبارت دیگر توزیع بهینه خدمات و امکانات باید به گونه ای هدایت شود که به نفع تمامی اقشار و گروه های اجتماعی جامعه گردد و عدالت اجتماعی و فضایی تحقق یابد (ذاکریان و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۸). در نهایت در خصوص نظریه های عدالت اجتماعی در جدول ۲ معیارهای مدنظر آورده شده است.

جدول ۲. نظریه های دیوید هاروی و جان رالز در خصوص عدالت اجتماعی

اندیشمند	معیارهای مدنظر
جان رالز - ۱۹۷۱	فرصت برابر، آزادی، تفاوت
هاروی ۱۹۷۳	نیاز، استحقاق، منفعت عمومی

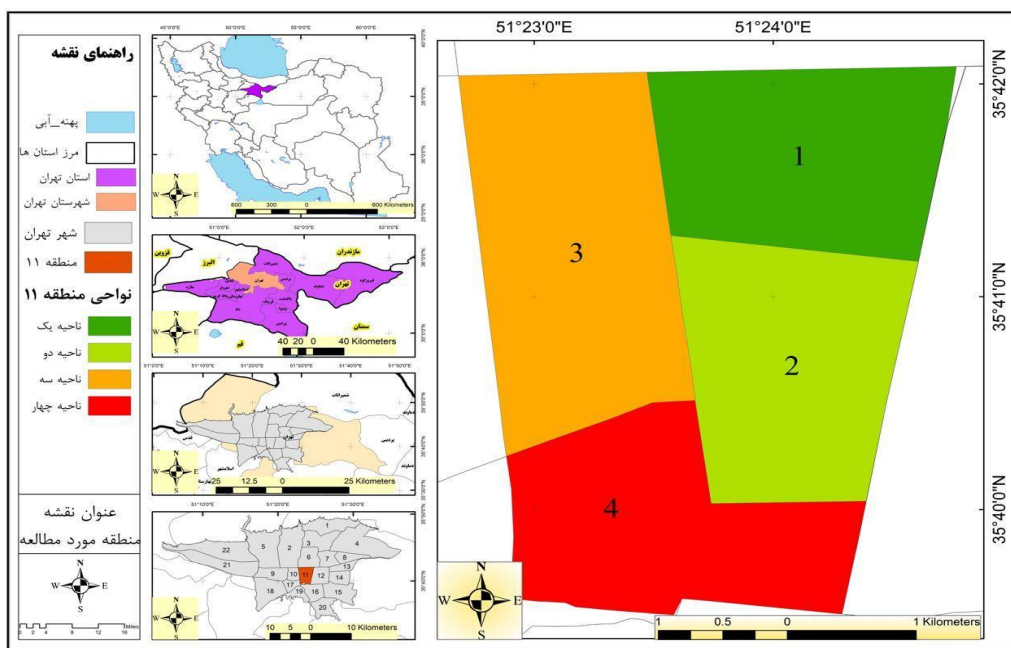
(منبع: یافته های نویسندگان، ۱۳۹۹)

^۱ John Rawls

محدوده مورد مطالعه

منطقه ۱۱ با وسعتی حدود ۱۲۳۰ هکتار یکی از مناطق شهری تهران است که در مرکز شهر واقع شده است. این منطقه از نظر موقعیت جغرافیایی بین طول‌های ۵۱ درجه ۲۲ دقیقه و ۵۱ درجه ۲۴ دقیقه شرقی از نصف‌النهار گرینویچ و ۳۵ درجه و ۳۹ دقیقه و ۳۵ درجه و ۴۲ دقیقه شمالی قرار دارد و از شمال به میدان انقلاب و خیابان‌های انقلاب و آزادی (منطقه ۶)، از شرق به خیابان‌های وحدت اسلامی و حافظ (منطقه ۱۲)، از غرب به بزرگراه نواب و شهید ابراهیمی و میدان حق شناس (منطقه ۱۰) و از جنوب به میدان راه آهن و خیابان شوش (منطقه ۱۶) و از ناحیه جنوب غربی با منطقه ۱۷ محدود می‌گردد. از نظر تقسیمات شهری منطقه ۱۱ شامل ۴ ناحیه و ۱۹ محله است. ویژگی‌های نواحی ۴ گانه منطقه ۱۱ به شرح زیر است:

- ناحیه ۱: از شمال با خیابان انقلاب، از جنوب به خیابان امام خمینی، از شرق به خیابان حافظ و از غرب به خیابان کارگر منتهی می‌شود. مهمترین عملکرد این ناحیه به واسطه بیت مقام معظم رهبری و ... سیاسی - اداری می‌باشد.
 - ناحیه ۲: از شمال با خیابان امام خمینی، از جنوب با خیابان مولوی، از شرق وحدت اسلامی محدود شده است. مهمترین عملکرد این ناحیه مسکونی می‌باشد. ناحیه ۳: از شمال با خیابان آزادی، از جنوب به خیابان قزوین، از شرق با خیابان کارگر، از غرب به طرح نواب منتهی می‌شود. عملکرد اصلی این ناحیه مسکونی و تجاری می‌باشد. ناحیه ۴: از شمال به خیابان قزوین، از جنوب به خیابان شوش، از شرق به خیابان وحدت و از غرب به خیابان نواب محدود می‌شود.

شکل ۱: نقشه موقعیت جغرافیایی منطقه ۱۱ شهر تهران (منبع: نویسندگان: ۱۳۹۹)

تا سال ۱۳۴۲ بخش‌های مهمی از منطقه ۱۱ جزو مناطق مرفه نشین و پر رونق تهران محسوب می‌شد اما همزمان به لحاظ موقعیت مرکزی منطقه فعالیت‌های کارگاهی و بازارهای تخصصی در بخش‌های شمالی آن رونق یافت. در سطح منطقه مراکز بسیار مهمی از جمله مراکز مهم که ویژگی خاص منطقه نیز می‌باشد وجود مراکز سیاسی و نظامی مانند بیت رهبری، نهاد ریاست جمهوری، شورای نگهبان، شورای عالی امنیت، سازمان بازرسی کل کشور با عملکرد ملی و فراملی می‌باشد. همچنین سفارتخانه کشورهای ایتالیا، فرانسه، لبنان، ارمنستان و نیز چندین پادگان نظامی که در این منطقه قرار دارند باعث

شده همواره این منطقه پذیرای مهمانان خارجی و تردد آنها باشد و موقعیت استراتژیکی را به این منطقه بخشیده است. موزه هایی از جمله موزه جنگ، موزه مقدم، موزه قرآن کریم و موزه ثبت احوال در این منطقه قرار گرفته اند. وجود مراکز مهم اقتصادی و بازارهای تخصصی با عملکرد فرامنطقه‌ای و فراشهری (مانند تولید و فروش لوازم خودرو، انواع پیچ و مهره و ابزار آلات، بورس مواد غذایی پوشاک و البسه، لوازم صوتی و تصویری، مراکز نشر کتاب سراسری، مراکز مهم دانشگاهی و علمی از جمله دانشگاه تربیت معلم، جهاد دانشگاهی، دانشگاه علامه طباطبایی) و همچنین وجود ۱۰۰ مسجد و اماکن مهم آموزش کشوری، واحدهای بزرگ صنعتی (کارخانه دخانیات)، کاربری های خاص و ویژه (مجموعه پادگان حر، دانشگاه جنگ، دانشکده افسری و دامپزشکی) مراکز درمانی تخصصی (چون بیمارستان های روزبه و فارابی) با عملکرد فرامنطقه ای و ملی و مهمترین مراکز ارائه موسیقی و هنرهای نمایشی (مجموعه تئاتر شهر و تالار رودکی) همچنین سینماهای منطقه پردیس رازی، سینما پارس و سینما مرکزی در جوار طیف گسترده ای از بافت های مسکونی با خصوصیات مختلف کالبدی در این منطقه استقرار یافته اند. وزن و اقتدار هر کدام از این کاربریها و خدمات شهری به حدی است که نمی توان نقش غالب و تک بعدی را برای منطقه در نظر گرفت. این مسئله از جهتی خصیصه حوزه های مرکز شهری است که در منطقه حاضر نیز دیده می شود. براساس مطالعات طرح تفصیلی منطقه حدود ۳۰ درصد از خدمات و کاربری های سطح منطقه از نقطه نظر نحوه استفاده از زمین به کاربریهای اختصاص یافته که عملکردی حداقل فرامنطقه ای دارند. بخش هایی که فعالیت مناسب در آنها سکونت و خدمات وابسته به آن است عموماً در قسمت های میانی و جنوبی منطقه استقرار دارند. به طور کلی الگوی توزیع کاربری زمین الگوی ترکیبی است (ترکیب و اختلاط کاربری ها در جوار هم) و نشانه ای از توزیع کاربریها براساس الگوی منطقه بندی مشاهده نمی شود. حساسیت کاربری های غیرمسکونی و فرامنطقه ای (عمدتاً تجاری و کارگاهی که در لبه خیابان انقلاب، ولیعصر، حافظ و لوفول لوشاتو و سه راه جمهوری قرار دارند) به دسترسی ها سبب استقرار آنها در بدنه های اصلی گشته و گسترش این کاربری ها به طور تدریجی اما مستمر در بافت مسکونی همجوار صورت می پذیرد. نحوه استفاده از زمین در منطقه قبل از آنکه متکی به محدوده منطقه به عنوان یک منطقه مسکونی باشد در ارتباط با مسائل گسترش کالبدی شهر تهران و مراحل تاریخی آن است. در جدول زیر مساحت کاربری های عمده زمین منطقه نشان داده شده است.

جدول ۳. مساحت کاربری های عمده زمین

کاربری زمین	مساحت (هکتار)	درصد از مساحت منطقه
مسکونی	۵۳۶/۹۵	۴۴/۵۱
مجموع کاربری های فرامنطقه ای	۲۷۵/۴۷	۲۲/۸۳
ساخته نشده و بایر	۴/۰۲	۰/۳۳
معابر	۲۷۴/۹۷	۲۲/۷۹
سایر	۱۱۵/۰۶	۹/۵۴

(منبع: طرح تفصیلی منطقه ۱۱ شهر تهران، ۱۳۸۵)

منطقه ۱۱ به عنوان یکی از بخش های مرکزی کلان شهر تهران در سال ۱۳۶۵ با جمعیتی برابر با ۲۴۷۹۲۷ نفر نسبت به سرشماری دوره قبل روند کاهشی داشته است. این روند کاهشی تا سال ۱۳۷۵ با جمعیتی برابر ۲۳۳۹۶۵ نفر ادامه داشته و در سرشماری سال ۱۳۸۵ این روند متوقف شده است. در این سال جمعیت منطقه به ۲۶۹۳۷۶ نفر و تراکم جمعیتی ۲۲۳ نفر در هر هکتار، افزایش می یابد. در این سال منطقه ۱۱ چیزی حدود ۳/۵۳ درصد از جمعیت کل شهر تهران را در خود

جای داده است. براساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵ این منطقه با جمعیتی برابر ۳۰۸۱۷۶ نفر روند افزایشی خود را ادامه داده است از این میزان ۱۵۴۵۱۶ نفر مرد و ۱۵۳۶۶۰ نفر زن هستند. تعداد خانوارهای موجود با بعد ۲/۹ برابر با ۱۰۷۷۵۹ خانوار برآورد شده است که ۳/۳ درصد از جمعیت شهر تهران را در خود جای داده است. نسبت جنسی نیز در منطقه ۱۱ برابر ۱۰۱ و تراکم جمعیتی برابر ۲۵۶ نفر در هکتار اعلام شده است. جمعیت نواحی ۴ گانه نیز به شرح جدول زیر می باشد.

جدول ۴: ویژگی های جمعیتی نواحی منطقه ۱۱

ناحیه	جمعیت کل	تعداد مرد	تعداد زن	تعداد خانوار	بعدخانوار	نسبت جنسی	تراکم
۱	۴۲۸۶۲	۲۱۴۵۴	۲۱۴۰۸	۱۴۷۷۹	۲/۹	۱۰۰	۱۵۶
۲	۹۶۱۷۷	۴۸۴۲۷	۴۷۷۵۰	۳۲۱۵۴	۳/۰	۱۰۱	۳۴۶
۳	۹۶۹۱۴	۴۸۱۲۱	۴۸۷۹۳	۳۶۲۹۹	۲/۷	۹۹	۲۶۴
۴	۷۲۲۲۳	۳۶۵۱۴	۳۵۷۰۹	۲۴۵۲۷	۲/۹	۱۰۲	۲۵۵
منطقه ۱۱	۳۰۸۱۷۶	۱۵۴۵۱۶	۱۵۳۶۶۰	۱۰۷۷۵۹	۲/۹	۱۰۱	۲۵۶

(منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

یافته‌های پژوهش

مطابق با مراحل تشریح شده بخش روش تحقیق، پس از نهایی‌سازی شاخص‌ها، از خبرگان درخواست شد تا شاخص‌های احصاء شده که در قالب ۷ شاخص گنجانده شدن را اولویت‌بندی کنند تا بر اساس منطق روش سوارا فرآیند وزن دهی به آن‌ها پیموده شود. به منظور دستیابی به این امر پنج مرحله اصلی سوارا انجام گرفت: بدین ترتیب و بر اساس مراحل گفته شده به تحلیل نتایج این روش پرداخته می‌شود. مراحل گام به گام وزن دهی به شاخص‌ها به شرح جدول ۵ می‌باشد.

جدول ۵. محاسبه وزن نهایی شاخص‌ها

معیارهای ارزیابی	کد معیار	اهمیت نسبی SJ	ضریب $K_j = S_j + 1$	وزن اولیه $W_j = \frac{X_{j-1}}{K_j}$	وزن نهایی $q_j = \frac{W_{j-1}}{\sum W_j}$
خدمات زیرساختی	A	۰	۱	۱	۰/۲۸۳۲۸۶
حمل و نقل و دسترسی	B	۰/۴۳	۱/۴۳	۰/۶۹۹۳۰۰	۰/۱۹۵۴۶۷
خدمات بهداشتی - درمانی	C	۰/۳۷	۱/۳۷	۰/۵۱۰۴۳۸	۰/۱۴۴۴۷۵
خدمات آموزشی	D	۰/۲۱	۱/۲۱	۰/۴۲۱۸۴۹	۰/۱۱۸۹۸۰
خدمات فرهنگی - تفریحی	E	۰/۲۰	۱/۲۰	۰/۳۵۱۵۴۰	۰/۰۹۹۱۵۰
فضای سبز	F	۰/۱۷	۱/۱۷	۰/۳۰۰۴۶۱	۰/۰۸۴۹۸۵
خدمات ورزشی	G	۰/۱۵	۱/۱۵	۰/۲۶۱۲۷۰	۰/۰۷۳۶۵۴

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

همان‌طور که در جدول بالا ملاحظه می‌شود شاخص زیرساختی با ضریب نهایی ۰/۲۸، حمل و نقل و دسترسی با ضریب ۰/۱۹، خدمات بهداشتی - درمانی با ضریب ۰/۱۴، خدمات آموزشی با ضریب ۰/۱۱، خدمات فرهنگی - تفریحی با ضریب ۰/۰۹، فضای سبز با ضریب ۰/۰۸ و خدمات ورزشی با ضریب ۰/۰۷، به ترتیب با اهمیت‌ترین شاخص‌ها شناسایی شده‌اند. بررسی‌های فوق نشان داده که در بین شاخص‌ها به ترتیب شاخص‌های زیرساختی و حمل و نقل و دسترسی و بهداشتی - درمانی دارای اهمیت و ضریب بالایی بوده که ضرورت توجه به این شاخص‌ها با در نظر گرفتن اولویت میان آن‌ها سبب

تحقق پذیری عدالت اجتماعی در محدوده مورد مطالعه خواهد شد. چراکه با نگاهی به نتایج حاصله پی خواهیم برد که تأثیر این شاخص‌ها (چه به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم) نقش بسزایی در تعیین وضعیت محدوده مورد مطالعه از لحاظ عدالت اجتماعی دارد. در مرحله بعد، به کمک روش واسپاس وضعیت نواحی منطقه مورد مطالعه بر اساس سنجش وضع موجود در قالب ماتریس جدول ۶ محاسبه شده و رتبه‌بندی مناطق بر مبنای آن صورت می‌گیرد. برای این کار، در ابتدا، بر اساس شاخص‌های پژوهش که در جدول شماره ۱ به آن‌ها اشاره شد داده‌های وضع موجود در نواحی چهارگانه منطقه ۱۱ تهران گردآوری و سپس از ترکیب شاخص‌ها و گزینه‌ها ماتریس وضع موجود تنظیم گردید. گزینه‌های هدف ۴ ناحیه منطقه ۱۱ شهر تهران و شاخص‌های مورد ارزیابی نیز به تعداد ۷ عنوان در نظر گرفته شدند. همان‌طور که در جدول مربوط به شاخص‌ها اشاره شد برای بررسی وضعیت موجود شاخص‌های پژوهش از روش اسنادی (کمی) استفاده شد. در این راستا اطلاعات مربوط به وضعیت موجود شاخص‌ها از طریق آمارها و اطلاعات شهرداری دریافت شد. جدول زیر محاسبات مربوط به وضعیت موجود شاخص‌های پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۶. ماتریس وضع موجود نواحی چهارگانه منطقه ۱۱ شهر تهران

شاخص‌ها گزینه‌ها	خدمات آموزشی	خدمات بهداشتی- درمانی	خدمات فرهنگی - تفریحی	خدمات زیرساختی	خدمات ورزشی	حمل و نقل و دسترس	فضای سبز
ناحیه ۱	۷۱	۲۱	۲۱	۲۷	۳	۶	۱۰
ناحیه ۲	۵۷	۱۵	۵	۳۷	۶	۱۶	۷
ناحیه ۳	۴۸	۲۱	۸	۴۲	۳	۸	۳
ناحیه ۴	۲۴	۸	۱۳	۵۳	۳	۳	۲۰

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

پس از تشکیل ماتریس وضع موجود، بایستی جهت استاندارد کردن آن، وزن دهی شاخص‌ها صورت گیرد. در این پژوهش جهت وزن دهی شاخص‌ها از روش وزن دهی سوارا بهره گرفته شده است. نتایج وزن دهی حاصل از این روش برای هر یک از شاخص‌های پژوهش در جدول شماره ۵ نشان داده شد.

در مرحله بعدی و پس از محاسبه وزن شاخص‌ها استاندارد کردن ماتریس وضع موجود با توجه به نوع شاخص‌ها (شاخص‌های با جهت مثبت و منفی) ماتریس نرمال شاخص‌ها و سپس ماتریس واریانس شاخص‌ها برای هر کدام از نواحی مورد مطالعه انجام شد و با استفاده از آن محاسبه واریانس‌های $Q^2(Q_1^1)$ و $Q^2(Q_1^2)$ به دست آمد. مقادیر محاسبه شده برای این گام از محاسبات در جدول زیر بیان شده است.

جدول ۷. مقادیر محاسبه شده واریانس‌ها برای تمام گزینه‌ها

	واریانس‌ها	Q2Q1	Q2Q2
منطقه ۱۱	ناحیه یک	۰/۰۰۳۷۷۴	۰/۰۰۰۰۱۸
	ناحیه دو	۰/۰۰۴۹۸۶	۰/۰۰۰۰۲۵
	ناحیه سه	۰/۰۰۴۶۷۷	۰/۰۰۰۰۱۹
	ناحیه چهار	۰/۰۰۳۶۶۴	۰/۰۰۰۰۱۵

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

در نهایت نوبت به محاسبه مقدار λ و Q_i برای رتبه‌بندی گزینه‌ها می‌باشد. این محاسبه مرحله نهایی مشخص کردن نواحی است که بهترین وضعیت را در میان شاخص‌ها دارد. در این مرحله برای رتبه‌بندی نهایی نواحی در ابتدا مقدار لاندای هر

یک از نواحی محاسبه می‌شود، سپس مقدار Q برای هر نواحی به دست می‌آید که مقدار آن نشان‌دهنده رتبه نهایی هر نواحی است. هر اندازه مقدار Q یک نواحی بالاتر باشد نشان‌دهنده وضعیت مناسب‌تر آن نواحی است.

جدول ۸. مقادیر محاسبه شده مقدار λ و Q_i و رتبه بندی گزینه‌ها

رتبه	جمع امتیازات	Q_i	λ	محاسبه λ و Q_i
۳	۲۲/۳۵	۰/۰۶۹۸۷۱	۰/۰۰۲۷۹۸	ناحیه یک
۱	۲۳/۲	۰/۰۸۱۲۰۷	۰/۰۰۴۹۹۸	ناحیه دو
۲	۲۲/۶۷	۰/۰۷۳۸۰۹	۰/۰۰۳۸۸۷	ناحیه سه
۴	۲۲/۱۵	۰/۰۵۹۸۰۳۳	۰/۰۰۲۲۳۹	ناحیه چهار

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

همان‌طور که از جدول بالا مشخص است وضعیت نواحی منطقه ۱۱ در بین شاخص‌های موردبررسی نشان‌دهنده این است که ناحیه دو با مجموع امتیازی برابر با ۲۳/۲ در رتبه اول قرار دارد و می‌توان اذعان کرد که این ناحیه از نظر توزیع خدمات شهری که بیانگر عدالت اجتماعی ناحیه می‌باشد در وضعیت مطلوب‌تری نسبت به سایر نواحی منطقه قرار دارد. در رتبه بعدی ناحیه سه با امتیاز ۲۲/۶۷ در رتبه دوم و ناحیه یک با امتیاز ۲۲/۳۵ و ناحیه چهارم با امتیاز ۲۲/۱۵ در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند. همان‌طور که نتایج حاصل از روش واسپاس نشان می‌دهد امتیازات نواحی نزدیک به هم بوده و در مجموع همه نواحی تقریباً از وضعیت مشابهی برخوردارند و اختلافات آن‌ها ناچیز است.

- تحلیل فضایی وضع موجود نواحی مورد مطالعه بر اساس شاخص‌های خدمات شهری

ناحیه ۱: ناحیه یک در ضلع شمالی منطقه قرار دارد و در ارتباط شدید با فعالیت‌های تجاری و تولیدی مرکز شهری است. در شمال شرق منطقه بخش عمده‌ای از اراضی با پهنه‌های تجاری خدماتی قرار دارد که در واقع بخش اصلی مکان‌های گذران اوقات فراغت و حوزه فرهنگی هنری منطقه را شامل می‌شود. به دلیل وجود دو آثار شاخص فرهنگی - هنری همچون تالار وحدت و بنیاد فرهنگی رودکی به عنوان پهنه فرهنگی - هنری شهر تهران معروف می‌باشد. این ناحیه از نظر شاخص‌های خدمات شهری متفاوتی برخوردار است به گونه‌ای که از نظر خدمات آموزشی، بهداشتی-درمانی، فرهنگی - تفریحی در بین نواحی بیشترین مطلوبیت را دارا می‌باشد در حالی که از نظر شاخص زیرساختی در رتبه آخر قرار دارد. این ناحیه به دلیل وجود محدوده ویژه که دربرگیرنده بیت معظم رهبری، نهاد ریاست جمهوری، مجلس، مجمع تشخیص مصلحت نظام، قوه قضایه، سفارت‌خانه‌ها (ایتالیا، فرانسه، لبنان، ارمنستان) و کنسولگری‌ها است و موقعیت سیاسی ویژه‌ای که دارا می‌باشد متأثر از نیروی سیاسی منطقه می‌باشد؛ بنابراین ارائه خدمات شهری با توجه به نیروی سیاسی قوی تحت تأثیر شرایط ویژه ناحیه قرار دارد و از نظر برخی شاخص‌ها همچون زیرساختی نیاز به بررسی بیشتر دارد. همچنین در این ناحیه نیروی آموزشی و فرهنگی نیز به علت وجود دانشگاه‌های آزاد اسلامی، فرهنگ‌سراهای متعدد، تالار وحدت، تئاتر شهر، پارک ارفع، خانه فرهنگ، تالار محراب، ساختمان بورس تأثیرگذار می‌باشد.

جدول ۹. تعداد و امتیازات شاخص‌ها در ناحیه یک منطقه ۱۱

شاخص	خدمات آموزشی	بهداشتی-درمانی	فرهنگی-تفریحی		خدمات زیرساختی		خدمات ورزشی	حمل و نقل و دسترسی	فضای سبز	مجموع امتیازات			
			تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز							
ناحیه ۱	۷۱	۲۱	۲۱	۱/۸۹	۲۷	۷/۵۶	۳	۰/۲۱	۶	۱/۱۴	۱۰	۰/۸	۲۲/۳۵
رتبه در منطقه	۱	۱	۱	۴	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۳

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

- **ناحیه ۲:** ناحیه دو در بخش مرکزی منطقه قرار دارد و شامل محله‌های منیریه، امیریه، فروزش و قلمستان می‌باشد. فعالیت اصلی در ناحیه ۲ شامل کاربری‌های سیاسی اداری و مجموعه بیت مقام معظم رهبری است. این ناحیه از نظر شاخص حمل و نقل و دسترسی به دلیل عبور خط تندرو ولیعصر این ناحیه در وضعیت بسیار خوبی قرار داده است. از نظر شاخص‌های آموزشی، بهداشتی - درمانی، ورزشی در شرایط مطلوبی برخوردار است اما از نظر شاخص‌های خدمات فرهنگی - تفریحی در وضعیت نامطلوبی قرار دارد؛ و از نظر زیرساختی نیازمند توجه است. این ناحیه با توجه به استقرار مراکز عمده فروش که به صورت ملی عمل می‌نمایند شامل اصنافی چون ورزشی - لوازم یدکی و وسایل نقلیه و پیچ و مهره و صنف دوچرخه فروشان که به عنوان نیروی قوی در این ناحیه مورد نظر می‌باشد؛ که شاخص‌ها متأثر از این نیروها می‌باشد. این عوامل بر میزان توزیع مناسب خدمات بر ناحیه به خوبی ایفای نقش کرده است.

جدول ۱۰: تعداد و امتیازات شاخص‌ها در ناحیه دو منطقه ۱۱

شاخص	خدمات آموزشی		بهداشتی - درمانی		فرهنگی - تفریحی		خدمات زیرساختی		خدمات ورزشی		حمل و نقل و فضای سبز		مجموع امتیازات
	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	
ناحیه ۲	۵۷	۶/۲۷	۱۵	۲/۱	۵	۰/۴۵	۳۷	۱۰/۳۶	۶	۰/۴۲	۱۶	۳/۰۴	۲۳/۲
رتبه در منطقه	۲	۲	۲	۴	۳	۱	۱	۳	۱	۱	۳	۱	۱

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

- **ناحیه ۳:** ناحیه سه در بخش غربی منطقه قرار دارد و شامل محله‌های جمالزاده، جمهوری، حر، اسکندری، مخصوص و سلامت می‌باشد. این ناحیه به عنوان یک مرکز تجاری خدماتی با عملکرد فرامنطقه‌ای در نظر گرفته شده است. از نظر شاخص بهداشتی - درمانی رتبه اول دارد. از نظر شاخص‌های زیرساختی و حمل و نقل و ورزشی رتبه دوم را در بین نواحی چهارگانه دارا می‌باشد؛ و از نظر شاخص فضای سبز در شرایط نامناسبی قرار دارد. نیروی مؤثر بر این ناحیه به علت وجود مراکز عمده نظامی همچون دانشگاه جنگ، دانشگاه امام علی (ع) و پادگان‌های نظامی متعدد بیشتر سیاسی - نظامی می‌باشد که به عنوان نیروی مؤثر در این ناحیه شناخته می‌شود.

جدول ۱۱: تعداد و امتیازات شاخص‌ها در ناحیه سه منطقه ۱۱

شاخص	خدمات آموزشی		بهداشتی - درمانی		فرهنگی - تفریحی		خدمات زیرساختی		خدمات ورزشی		حمل و نقل و فضای سبز		مجموع امتیازات
	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	
ناحیه ۳	۴۸	۵/۲۸	۲۱	۲/۹۴	۸	۰/۷۲	۴۲	۱۱/۷۶	۳	۰/۲۱	۸	۱/۵۲	۲۲/۶۷
رتبه در منطقه	۳	۱	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۴	۲

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

- **ناحیه ۴:** ناحیه چهار منطقه ۱۱ در ضلع جنوب غربی منطقه قرار دارد و شامل محله‌های هلال احمر، عباسی، انبار نفت، آگاهی و راه آهن می‌باشد. این ناحیه از نظر شاخص‌های خدمات زیرساختی و فضای سبز در مطلوب‌ترین شرایط در بین نواحی منطقه قرار دارد؛ و از نظر شاخص‌های خدمات آموزشی و حمل و نقل - دسترسی در شرایط نامطلوبی قرار دارد به گونه‌ای که از این نظر رتبه آخر را در بین نواحی به خود اختصاص داده است. نیروی مؤثر بر این ناحیه اقتصادی می‌باشد که به علت وجود انبارهای کالا و همچنین مراکز مهم خرید فروش که علاوه بر منطقه‌ای و استانی به صورت ملی نیز

تأثیرگذار می‌باشد راسته‌های عمده‌فروشی که تأثیری ملی داشته این ناحیه از منطقه ۱۱ را به‌عنوان ناحیه‌ای تأثیرگذار در زمینه اقتصادی به‌صورت ملی نمایان می‌سازد که شاخص‌های متأثر از این نیرو می‌باشد.

جدول ۱۲: تعداد و امتیازات شاخص‌ها در ناحیه چهار منطقه ۱۱

شاخص	خدمات آموزشی		بهداشتی - درمانی		فرهنگی-تفریحی		خدمات زیرساختی		خدمات ورزشی		حمل‌ونقل و دسترسی		فضای سبز		مجموع امتیازات
	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	تعداد	امتیاز	
ناحیه ۴	۲۴	۲/۶۴	۸	۱/۱۲	۱۳	۱/۱۷	۵۳	۱۴/۸۴	۳	۰/۲۱	۳	۰/۵۷	۲۰	۱/۶	۲۲/۱۵
	۴		۳		۲		۱		۲		۴		۱		۴

(منبع: تحلیل نویسندگان، ۱۳۹۹)

نتیجه‌گیری و دستاوردهای علمی و پژوهشی

از اساسی‌ترین عناصر شهری جهت افزایش سطح رفاه اجتماعی مردم شهر، وجود خدمات شهری است. در بررسی ایدئولوژی حاکم بر شهرها، عدالت اجتماعی از مقوله‌های اساسی می‌باشد این امر بر کیفیت دسترسی ساکنین به نیازهای اساسی، مکان‌گزینی همه‌ی خدمات عمومی شهری و توزیع مناسب و کافی آن‌ها مانند پارک‌ها و فضای سبز، مناطق مسکونی و تجاری، خدمات فرهنگی، حمل و نقل و دسترسی، فضاهای آموزشی، خدمات بهداشتی- درمانی، محدوده‌های گذران اوقات فراغت و فرهنگی - هنری و دهها موضوع شهری دیگر را شامل می‌شود. امروزه مشکلات ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری از قبیل تراکم، آلودگی زیست‌محیطی، جابه‌جایی جمعیت باعث شده است که توزیع عادلانه خدمات شهری و به تبع آن عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین مسائل پیش‌روی اغلب شهرها باشد. در کشور ایران نیز مانند سایر شهرهای کشورهای مختلف بسیار نگران‌کننده است. بیشترین دغدغه مسئولان شهری تأمین خدمات شهری در شهر بوده و کمتر به توزیع مناسب آن توجه شده است. این امر در برنامه‌ریزی شهری نیز اثرگذار و اثرپذیر می‌باشد چرا که می‌تواند به تحقق‌پذیری بیشتر عدالت اجتماعی در شهرها کمک نماید، توجه به عدالت فضایی و برنامه‌ریزی‌هایی است که تمرکز خدمات را عادلانه در مناطق مختلف توزیع نماید. در راستای تحلیل توزیع خدمات شهری از منظر عدالت اجتماعی در برنامه‌ریزی‌های شهری بایستی به پارامترهای چون جمعیتی، نوع و تعداد کاربری‌ها، سرانه، شعاع عملکردی، میزان اختلاط کاربری‌ها با هم و هماهنگی و سازگاری بین کاربری‌ها با برنامه‌ریزی‌ها و مدیریت خدمات توجه کرد. در این راستا برای سنجش تحقق‌پذیری عدالت اجتماعی در محلات و نواحی‌های یک منطقه خاص، نیاز به بررسی خدمات موجود براساس شاخص‌های خاص و میزان برخورداری نواحی از این شاخص‌ها می‌باشد تا میزان کمبودها و کاستی‌ها در این زمینه به دست آید و در راستای تأمین و جبران آنها با برنامه‌ریزی و ارائه راهبردهای مناسب و درخور اندیشیده شود. براین اساس تحلیل فضایی خدمات شهری در بین نواحی منطقه ۱۱ به منظور سنجش عدالت اجتماعی آنها هدف اصلی مطالعه حاضر است. برای این منظور شاخص‌های خدمات شهری که می‌تواند با توزیع عادلانه و متوازن بر عدالت اجتماعی اثرگذار باشد شناسایی شدن و سپس با استفاده از روش سوارا این شاخص‌ها وزن دهی شدند تا میزان اهمیت هر یک از شاخص‌ها مشخص شود و بعد از آن با استفاده از روش واسپاس رتبه‌بندی از نواحی چهارگانه منطقه به دست آمد. نتایج حاصل بیانگر این است که نواحی مورد بررسی از لحاظ میزان برخورداری از خدمات شهری متفاوت بوده، به‌گونه‌ای که ناحیه دو با ۲۳/۲ امتیاز در رتبه اول و از وضعیت کاملاً مناسبی برخوردار است. ناحیه سه با امتیاز ۲۲/۶۷ در رتبه دوم و در شرایط

نسبتاً مناسبی قرار دارد. ناحیه یک نیز با امتیاز ۲۲/۳۵ در رتبه سوم و در نهایت ناحیه چهار با امتیاز ۲۲/۱۵ در رتبه چهارم قرار دارد. این امتیازات و پراکنش‌های فضایی حاکی از آن است که توزیع خدمات شهری در نواحی منطقه ۱۱ به صورت متوازن صورت نگرفته و این نابرابری‌ها راهبردها و اصول عدالت فضایی و عدالت اجتماعی را در منطقه با چالش روبرو کرده است؛ بنابراین تزریق خدمات شهری مورد نیاز به ویژه در نواحی که با کمبودهای ویژه‌ای مواجه هستند جهت ارتقای کیفیت زندگی و تحقق عدالت اجتماعی در بین این نواحی و ارتقاء رضایتمندی شهروندان ضروری است. نواحی منطقه ۱۱ شهر تهران همچنین از نظر میزان پراکنش شاخص‌های خدمات شهری در سطح یکسانی نیستند برخی نواحی از نظر برخی شاخص‌ها ممکن است در رتبه آخر قرار گرفته باشند اما از نظر شاخص‌های دیگر در رتبه اول قرار دارند؛ بنابراین نمی‌توان گفت این نواحی از نظر شاخص‌های خدمات شهری در سطح محروم قرار دارند. به‌طور کلی نتایج پژوهش در خصوص خدمات شهری شامل موارد ذیل می‌باشد:

۱- خدمات آموزشی: ناحیه ۱ دارای رتبه اول در خدمات آموزشی و محله شیخ هادی در این ناحیه بیشترین میزان خدمات آموزشی را دارا می‌باشد.

۲- خدمات بهداشتی درمانی: ناحیه ۱ و ۳ دارای رتبه اول در خدمات بهداشتی درمانی و محلات انقلاب و آذربایجان در این ناحیه بیشترین میزان خدمات بهداشتی درمانی را دارا می‌باشد.

۳- خدمات فرهنگی: ناحیه ۱ دارای رتبه اول در خدمات فرهنگی و محله شیخ هادی در این ناحیه بیشترین میزان خدمات فرهنگی را دارا می‌باشد.

۴- خدمات زیرساختی: ناحیه ۴ دارای رتبه اول در دارا بودن خدمات زیرساختی و محله انبار نفت در این ناحیه بیشترین میزان خدمات زیرساختی را دارا می‌باشد.

۵- خدمات فضای سبز: ناحیه ۴ دارای رتبه اول در رابطه با این شاخص است.

۶- حمل و نقل و دسترسی: ناحیه ۲ با دارا بودن ۱۶ مورد رتبه اول را دارا می‌باشد.

۷- خدمات ورزشی: ناحیه ۲ در این زمینه با دارا بودن ۶ مورد رتبه اول را به خود اختصاص داده است.

در این پژوهش، یافته‌های مدل واسپاس مؤید این نکته است که نواحی شهری منطقه ۱۱ تهران به لحاظ برخورداری از خدمات شهری تفاوت دارند؛ بنابراین اختصاص کاربری‌ها و خدمات بیشتر مورد نیاز نواحی به‌ویژه در ناحیه چهار و یک، جهت ارتقای کیفیت زندگی و رضایتمندی بیشتر شهروندان و همچنین در کاهش نابرابری‌های فضایی و تحقق عدالت اجتماعی در منطقه مقوله‌ای ضروری است که با مفهوم و معیارهای عدالت فضایی و عدالت اجتماعی به‌عنوان نیازهای اساسی جامعه امروزی ارتباط مستقیمی دارد. بدیهی است که توجه به مقوله عدالت اجتماعی در بهره‌مندی نواحی و برخورداری مناسب آن‌ها از خدمات شهری باید متناسب با معیارهای مختلفی چون در دسترس بودن و متناسب بودن با جمعیت و عمومی بودن آن‌ها و در عام‌المنفعه بودن آن‌ها باشد. به‌منظور دستیابی به عدالت اجتماعی در منطقه رعایت اصول مربوط به تعادل فضایی و پراکنش معقول خدمات شهری، امری الزامی است که باید بیش‌ازپیش مورد توجه برنامه ریزان شهری قرار بگیرد که این امر راهگشای برنامه ریزان جهت تقویت نواحی محروم‌تر و کاهش نابرابری و افزایش سطح کیفیت زندگی می‌شود. در این راستا و در جهت دستیابی به اهداف مطالعه مدیریت شهری در برنامه‌ریزی‌های خود باید تا حد امکان موارد ذیل را رعایت کنند: انصاف در تسهیم و تقسیم منافع شهری، تأمین امکانات (فرصت) برای همه اجتماعات منطقه، تأمین دسترسی کافی به خدمات و تسهیلات آموزشی، بهداشتی، تفریحی و فرهنگی برای همه ساکنان منطقه، به‌منظور موفق بودن طرح‌های شهری

انعطاف‌پذیری و واقع‌گرایی و رعایت کارایی و عدالت در تهیه و اجرای آن می‌توان واحدی از تشدید نابرابری‌های فضایی و اجتماعی جلوگیری کرد. نتایج حاصل از این پژوهش با یافته‌های پژوهش ستاوند، الماسی، مبارکی و نیک پور در زمینه عدم عدالت در توزیع خدمات شهری در بین مناطق و نواحی همسویی دارد و نتایج تحقیقات آن را نیز تأیید می‌کند. نوآوری پژوهش حاضر از این نظر است که تاکنون در این زمینه با روش سوارا و واسپاس به بررسی خدمات شهری پرداخته نشده است. ضمن اینکه برای نواحی منطقه ۱۱ نیز تاکنون پژوهشی در این راستا انجام نشده است؛ و این پژوهش درصدد تحلیل فضایی نواحی منطقه ۱۱ تهران از نظر توزیع خدمات شهری می‌باشد. در نهایت با توجه به یافته‌های پژوهش و در راستای تحقق اهداف پژوهش پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌گردد: ۱- اولویت‌بندی نواحی مختلف منطقه ۱۱ در راستای توزیع عادلانه خدمات شهری با تأکید بر نواحی کمتر برخوردار. ۲- ایجاد خدمات و امکانات شهری در نواحی ۱ و ۴ که کمترین میزان برخورداری از خدمات شهری را دارا می‌باشند ۳- نوسازی و بهسازی بافت فرسوده با استفاده از توان اقتصادی شهروندان و ایجاد طرح‌های مشارکتی در محلات.

۴- استفاده از قابلیت ملی تأثیرگذار منطقه در اقتصاد کشور در راستای تغییر در شرایط زیست‌محیطی با مشارکت بازاریان در منطقه ۱۱ شهر تهران

منابع

- الماسی مفیدی، حسین؛ زند مقدم، محمدرضا، زیویار، پروانه، (۱۳۹۸)، بررسی وضعیت عدالت توزیعی در دسترسی به خدمات شهری (مطالعه موردی: شهر بومهن)، جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال دهم، شماره ۱، صص: ۹۴-۷۹.
- بشریه، حسین (۱۳۷۵). تاریخ اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم، فلسفه سیاسی جان رالز، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۰۹، ۱۱۰-، تهران، موسسه اطلاعات. صص ۴۳ - ۳۶.
- حاتمی نژاد، حسین (۱۳۹۳). سنجش الگوی توزیع فضایی خدمات شهری در منطقه ۵ شهر تهران به کمک مدل آنتروپی و ویلیامسون، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره سوم، صص ۲۸-۱۷.
- حاتمی نژاد، حسین، راستی، عمران (۱۳۸۵). عدالت اجتماعی و عدالت فضایی؛ بررسی و مقایسه نظریات جان رالز و دیوید هاروی، جغرافیایی سرزمین، سال سوم، شماره ۹، صص ۵۰-۳۸.
- داداش پور، هاشم؛ رستمی، فرامرز؛ علیزاده، بهرام (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آن‌ها در شهر همدان، مطالعات شهری، شماره ۱۲، صص ۱۸-۵.
- داداش پور، هاشم؛ الوندی پور، نیتا (۱۳۹۶). گونه‌شناسی مفهومی عدالت در نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری در چارچوب رویکردی میان‌رشته‌ای، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، سال ۹، شماره ۲، صص ۲۸-۱.
- ذاکریان، ملیحه؛ موسوی، میرنجف؛ باقری کشکولی، علی (۱۳۸۹). تحلیلی بر پراکنش جمعیت و توزیع خدمات در محلات شهری میبد از منظر توسعه پایدار، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره دوم، صص ۸۴-۶۱.
- روستایی، شهرپور؛ نازبابایی، الی؛ کاملی فر، زهرا (۱۳۹۲). ارزیابی عدالت فضایی در پراکنش خدمات شهری مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز، آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۱۰، شماره ۳، صص ۱۰۰-۸۱.
- زیویار، پروانه؛ الماسی مفیدی، حسین (۱۳۹۴). تحلیل و بررسی ابعاد توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی با تأکید بر شهرهای عدالت محور، اولین همایش پژوهش‌های کاربردی در علوم جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان صص ۲۲-۱.

زنگی آبادی، علی؛ باقری کشکولی، علی، تبریزی، نازنین (۱۳۹۴). تحلیلی بر توزیع فضایی جمعیت و خدمات شهری با تأکید بر عدالت اجتماعی و نابرابری‌های شهری مطالعه موردی: محلات شهر فیروزآباد فارس، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۶، شماره ۲، صص ۲۱۴ - ۱۹۱.

ستاوند، محمدهادی؛ حاجی‌زاده، فاضل؛ یغفوری، حسین (۱۳۹۸). واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۱۹، شماره ۵۲، صص: ۱۹۲-۱۷۱.

سرور، هوشنگ؛ لاله پور، منیره، سربازگلی، سولماز (۱۳۹۵). ارزیابی و تحلیل فضایی پراکنش جمعیت و توزیع خدمات در نواحی شهری تبریز، انجمن جغرافیایی ایران، دوره جدید ۴، شماره ۵۱، صص ۳۲۴ - ۳۰۵.

سرور، رحیم؛ عشقی چهار برج، علی؛ علوی، سعیده (۱۳۹۶). تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در بهره‌مندی از خدمات عمومی شهر، مطالعه موردی: حوزه‌های ۱۶ گانه شهر اردبیل، بوم‌شناسی شهری، سال هشتم، شماره ۲، صص ۳۶-۲۳.

شکویی، حسین (۱۳۷۸). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، تهران، موسسه جغرافیایی کارتوگرافی گیتاشناسی.

کرکه آبادی، زینب؛ ندینی، زینب؛ الماسی مفیدی، حسین (۱۳۹۳). بررسی و ارزیابی نحوه توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی: نمونه موردی: شهر بومهن، مدیریت شهری، شماره ۳۶، صص: ۲۶۸-۲۴۷.

مبارکی، امید؛ زینالپور، امید؛ عبدالله زاده، مهدی (۱۳۹۴). تحلیل فضایی پراکنش خدمات و جمعیت براساس نظریه عدالت اجتماعی (مطالعه موردی نواحی هشت گانه شهر رشت)، جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، سال پنجم، شماره ۲، ص: ۱۲۲-۱۰۹.

مستوفی‌الممالکی، رضا؛ بسطامی نیا، امیر؛ تازش، یوسف (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل توسعه تسهیلات شهری از دیدگاه عدالت فضایی: مطالعه موردی: شهر یاسوج، جغرافیا و مطالعات محیطی، سال دوم، شماره ۶، صص ۱۶-۷.

میرآبادی، مصطفی؛ رجبی، آریتا؛ مهدوی حاجیلونی، مسعود (۱۳۹۵). تحلیلی بر ناهمگونی فضایی در نواحی شهری با تأکید بر نقش بافت‌ها و سکونتگاه‌های نابسامان؛ نمونه موردی: شهر مهاباد، فضای جغرافیایی، سال ۱۶، شماره ۵۵، صص ۴۳-۱۷.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی سرشماری نفوذ و مسکن.

مهندسین مشاور پارت (۱۳۸۵)، طرح تفصیلی منطقه ۱۱ شهر تهران.

نیک پور، عامر؛ مهرعلی تبار فیروزجایی، مرتضی؛ رضازاده، مرتضی، الهقلى تبارنشلی، فاطمه (۱۳۹۷). توزیع فضایی خدمات بهداشتی -

درمانی از منظر عدالت اجتماعی (نمونه موردی: شهرستان‌های استان مازندران)، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی

منطقه‌ای)، سال ۸، شماره ۴، صص ۱۵۸ - ۱۴۵.

Lawrence W.C. Lai, K.W. Chau, Polycarp Alvin C.W. Cheung. (2018). Urban renewal and redevelopment: Social justice and property rights with reference to Hong Kong's constitutional capitalism, Journal: Cities - Volume 74, April 2018, Pages 240-248.

Myrvang Brown, Katrina; Flemsæter, Frode; Rønningen Katrina (2019) More-than-human geographies of property: Moving towards spatial justice with response-ability, Geoforum Journal, Vol.99, pp 54-62.

Taleai, M. Sliuzas, R. Flacke, j. (2014), An intergrated framework to evaluate the equity of urban public facilities using spatial multi-criteria analysis, Cite 4